

РЕЧЕНИЦА КАО СИГНАЛ НЕРЕФЕРЕНЦИЈАЛНОСТИ ГЛАГОЛСКЕ РАДЊЕ*

СРЕТО ТАНАСИЋ

Институт за језик, Сарајево

UDK 808.61/62—56

Изворни научни рад

Српскохрватски глагол, као и глагол у другим словенским језицима, може се употребљавати референцијално и нереференцијално. Ово својство глагола једно је од темељних и у науци се сврстава заједно са предикативним категоријама глагола — модалност, персонаност, темпоралност.¹

Референцијална радња је она радња која се именује као стварност, актуелна у садашњости, прошлости или будућности; ако није тако, онда је нереференцијална.² Ова опозиција — референцијалност/нереференцијалност — израз је потребе за представљањем два типа ситуација — конкретних и апстрактних.³

У словенском свијету ово је питање данас незаобилазно у изучавању глагола. Код нас је оно досад остајало по страни интересовања. Ипак, изучаваоци нашег језика сусретали су се са овом про-

* Реферат на XI конгресу слависта Југославије (Сарајево, октобар 1985)

¹ А. В. Бондарко, *Актуализационные семантические признаки высказывания (роль признака временной локализованности; ситуативно актуализированная речь)*, у зборнику *Otázky slovanské syntaxe IV/1*, Брно 1976 (даље *Otázky IV/1*), стр. 135.

² М. Ивић, *Начини на које словенски глагол овремењује понављању радњу*, у књ. Милка Ивић, *Лингвистички огледи*, Просвета, Београд, 1983, стр. 37. У литератури се употребљава и друга терминологија за ову појаву. У чешкој се литератури употребљава термин актуалност/неактуалност — в. радове чешких лингвиста у зборнику *Otázky IV/1*. А. В. Бондарко употребљава термин локализованост/нелокализованост ситуације у времену, краће временска локализованост — в. цитирани рад, стр. 135 — или локализованост/нелокализованост радње у времену, односно временска локализованост/нелокализованост радње — в. А. В. Бондарко, *Вид и время русского глагола (значение и употребление)*, Москва, 1971, стр. 13—14. и другдје. У првом раду код нас посвећеном овој проблематици М. Ивић (*Начини на које словенски глагол овремењује понављању радњу*) употребљава термин референцијалност/нереференцијалност глаголске радње. Не видим разлоге да се тај термин и не задржи.

³ А. В. Бондарко, *Актуализационные семантические признаки ...*, 136.

блематиком и давали њена тумачења, углавном без издвајања и потпунијег осмишљавања.⁴ Треба рећи да је прије двадесетак година у једној школској граматичи издвојен један сегмент из ове проблематике — у систему временских глаголских облика издвојено се посматра подсистем глаголских облика за обиљежавање радњи које се понављају у садашњости.⁵ У последње вријеме у неким радовима код нас указивало се на средства која обезбјеђују неререференцијалност глаголске радње у појединим случајевима.⁶ Недавно се појавила и једна студија са тематиком о којој је овдје ријеч.⁷ Ту се код нас први пут ова проблематика посматра издвојеном, теоретски дефинише и најављује као значајна у будућим изучавањима нашег језика. Издваја се један тип неререференцијалних радњи — оне које се понављају — и даје систем глаголских облика којим се те радње исказују у садашњости, прошлости и будућности, у српскохрватском језику уз поређење са ситуацијом у другим словенским језицима.

Неререференцијалне радње именују различите ситуације — понављање, потенцијалност, генеричност. Ова опозиција (референцијалност/неререференцијалност) садржана у глаголској лексичи нема посебно граматичко-морфолошко средство за изражавање, као што је случај са видском опозицијом у словенским језицима, рецимо. За исказивање једних и других радњи у прошлости, садашњости и будућности служи исти инвентар глаголских облика, са извјесним разликама у избору тог инвентара за исказивање једних и других радњи на сваком од три временска плана.⁸ Вјероватно је и то разлог што је ова проблематика релативно касно постала предмет пажње. То условљава и сложеност у изучавању појаве.

⁴ Још је А. Мусић истицао радње које се понављају, указујући да се такве радње не одмјеравају према тренутку говора — в. А. Мусић, *Прилози науци о употреби времена у српскохрватском језику. I. Времена у народним пјесмама*, Глас САНУ (СКА) СХХI, Београд, 1926, стр. 114. Ни Т. Матерић, *Грамматика хрватскога или српскога књижевног језика*, Матица хрватска, Загреб 1963, стр. 602) није отишао даље од уочавања радњи које се понављају. Такве радње, које се врше «кад год се прилика деси», он веже за неправу садашњост. Оба аутора истичу да се овакве садашње радње исказују и перфективним презентом. Ни каснији граматичари и изучаваоци нашег језика нису ишли много даље у изучавању све појаве.

⁵ др Јован Вуковић, *Грамматика српскохрватског језика за VII разред основне школе*, Завод за издавање уџбеника, Сарајево, 1963, 100—101. Аутор ове граматике у својим радовима посвећеним временским глаголским облицима није поклањао већу пажњу том питању.

⁶ К. Милошевић, *О питању «релативног» карактера српскохрватског имперфекта*, Посебна издања АНУБиХ, ХХХIV, Одјељење друштвених наука, књ. 6, стр. 256; К. Милошевић, *Улога глаголских облика у сложеној реченици са темпоралном клаузом у савременом српскохрватском језику*, МСЦ 11, Београд, 1981, стр. 130—131; В. Сучић, *Глаголско вријеме и аспект у сложеној реченици са темпоралном клаузом у француском и српскохрватском — сфера садашњости*, Књижевни језик 13/1, стр. 11—28.

⁷ М. Ивић, *Начини на које словенски глагол овременује понављају радњу*.

⁸ М. Ивић, *Исто*, 55.

Из поменуте чињенице произилази и један од задатака у изучавању те појаве — утврђивање механизма за идентификацију глаголске радње у вези са опозицијом референцијалност/нереференцијалност. Овај рад треба да буде скроман допринос управо томе.

Глагол најчешће може да има једну и другу интерпретацију. Идентификација се врши на основу средстава у оквиру саме реченице или ширег контекста. Постоје, међутим, случајеви кад се не могу остварити обје могућности, кад се глагол употребљава једнозначно. Тако је већ утврђено да перфективни презент на плану садашњости исказује само нереференцијалне радње,⁹ у временским реченицама с везником *кад* на плану садашњости исказују се само нереференцијалне радње,¹⁰ на плану прошлости кондиционал исказује опет само нереференцијалне радње.¹¹

На плану садашњости неке упитне реченице којим се траже подаци о временским аспектима вршења радње елиминирају могућност референцијалног тумачења глагола у презенту. Ове реченице могу тражити одговор на једно од питања: а) *када*, б) *откада*, ц) *докада* и д) *колико*, *како дуго* се врши глаголска радња.

Реченице које се уводе питањем *када* никад не дозвољавају референцијалну употребу глагола:

1. А кад *учиш*? (МБ, СП, 47)
2. Када *стварате*? (МС Писци, 277)
3. Кад у вама *наступи* онај блесак, онај дивни, неухватљиви тренутак унутрашње смирености и потпуне хармоније? (МС. Писци, 358)
4. Када тело *располаже* кинетичком а када потенцијалном енергијом? (Ф1, 99)
5. Кад независну реченицу *не одвајамо* зарезом? (ЈВ, Гр VII, 53).

У оваквим реченицама и глаголи имперфективног вида не могу се употријебити референцијално. У њима се, дакле, на плану садашњости исказују само нереференцијалне радње обликом презента. Ове реченице могу се уводити и преко падежне конструкције временсколокационог значења:

1. У које вријеме *учиш*?
2. У које вријеме *стварате*?
3. У којим тренуцима у вама *наступи* онај блесак?

Кад се ради о прошлости или будућности, глагол у оваквим реченицама може бити и референцијално употријебљен:

1. А кад *си учио*?
2. Када *си стварао*?

⁹ То истиче К. Милошевић у раду О питању »релативног« карактера српскохрватског имперфекта, стр. 256, а такође и М. Ивић у наведеном раду, стр. 52—53.

¹⁰ В. Сучић, Наведено дјело, стр. 18.

¹¹ К. Милошевић, Улога глаголских облика у сложеној реченици са темпоралном клаузом..., стр. 131; М. Ивић, Наведено дјело, стр. 53.

3. А кад *ћеш* *учити*?

4. Када *ћеш* *стварати*?

Поставља се питање зашто глагол у тим реченицама не може имати и референцијалну употребу и на плану садашњости. Обиљежје референцијалне садашње радње је да она захвата вријеме говора. Зато тражење информације ка да се врши садашња референцијална радња не долази у обзир. Реченица којом се тражи таква информација нема смисла.

Слично је и са упитним реченицама којим се тражи одговор на питање *докад* се врши глаголска радња. И ове реченице не дозвољавају референцијалну употребу глагола у презенту на плану и кад је глагол имперфективног вида:

1. *Докад* *учиш*?

2. *Докад* *преписујеш* задатке?

Кад се ради о плану прошлости или будућности, и ова реченица дозвољава референцијалну употребу глагола:

1. *Докад* *си учио*?

2. *Докад* *ћеш* *учити*?

И овдје је разлог немогућности исказивања садашње референцијалне радње сличан као и у првом случају. Референцијална садашња радња може се квантификовати одређивањем временске тачке са десне стране. Та тачка мора се подударати са временом говора и она не представља десно ограничење радње. Пошто та тачка пада у вријеме говора, она не може бити непозната. Зато реченица којом би се тражила таква информација не би имала смисла.

Другачије је кад се упитна реченица уводи преко питања *откада* се врши глаголска радња. И на плану садашњости у овим реченицама имперфективни глагол може бити употријебљен референцијално:

1. *Откад* *учиш*?

2. *Откад* *ме чекаш*?

Наравно, и у овим реченицама перфективни глаголи могу бити употријебљени само нереференцијално.

Сада се нереференцијалност глаголске радње која се именује имперфективним презентом мора посебно обиљежавати, средствима унутар саме реченице или ширег контекста.

Изјавна реченица која би била одговор на овакву упитну реченицу имала би додатак глаголу у предикату који има функцију оријентационе квантификације. У овом случају референцијална радња се омеђује с лијеве стране — садашња, као и будућа и прошла. Значи, одређује се тачка на временској оси која значи почетак вршења референцијалне радње. Та тачка не мора падати у вријеме говора. Онај ко има увид у вршење садашње референцијалне радње не мора самим тим знати *откад* се она врши. Зато ове реченице и имају смисла.

И упитне реченице којим се тражи информација колико траје глаголска радња могу и на плану садашњости имати референцијално употријебљен глагол имперфективног вида у предикату:

1. *Колико* *учиш*?

2. *Колико* *ме чекаш*?

Разлог за овакву могућност употребе глагола на плану садашњости сличан је као и у претходном случају. Онај ко има увид у вршење садашње референцијалне радње не мора знати и дужину њеног трајања. Зато тражење информације о дужини трајања садашње референцијалне радње има смисла као и кад је у питању прошла и будућа радња. И овдје се идентификација глаголске радње у погледу опозиције референцијалност/неререференцијалност врши помоћу других средстава унутар реченице или на основу ширег контекста.

Међу четири подврсте упитних реченица којим се траже подаци о временском аспект у вршења радње на плану садашњости два типа искључују референцијалну употребу имперфективних глагола у предикату. То су реченице којим се тражи податак *када* и *докада* се врши садашња радња. Овакво понашање тих реченица произилази из чињенице да се референцијалном употребом глагола на плану садашњости дају и подаци који се траже овим реченицама. Тако ове реченице на плану садашњости сигнализирају неререференцијалност глаголске радње. Само на плану садашњости. То значи да у идентификацији глаголске радње одређену улогу игра и контекст.

ИЗВОРИ:

1. Мирко Божић, *Свилене пануче*, БИГЗ, Београд, 1973 (МБ. СП)
2. Меша Селимовић, *Писци, мишљења, разговори*, Слобода, Београд, 1981 (МС. Писци)
3. др Јован Вуковић, *Граматика српскохрватског језика за VII разред основне школе*, Завод за издавање уџбеника Сарајево, 1963 (ЈВ. Гр)
4. др Голко Ј. Димић — Зорица Ђ. Радивојевић, *Физика за I разред гим-назије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1975 (Ф₁)

THE SENTENCE AS THE FRAMEWORK FOR NONREFERENTIAL USES OF VERBS

Summary

In Serbo-Croat, as well as in other Slavic languages, verbs can be used referentially as well as nonreferentially. The opposition is not however realized by any over morphological marker. This makes it very difficult for the linguist to differentiate one use from another unless he decides to rely on other linguistic device such as aspect, clausal elements or even larger contexts.

It is the case in Serbo-Croat that certain verbal forms allow only one interpretation of the verb, it some verbs can be interpreted either only referentially or only nonreferentially, depending whether they are used to denote present or past time. For instance the complex sentence containing the temporal clause and conjunction *kad*, which refers to the present, allows only the nonreferential use of the verb in the predicate.

The aim of this article is to provide an account of one type of the clause which represent the only framework for the interpretation of the verbal action. It is shown that the interrogative sentences eliciting information about *when* (*kada*) or *till when* (*dokada*) the action is supposed to last in the present time allow only non-referential interpretation of the verbal action regardless of the aspect itself.